

Lőw Immanuel a magyar történelem nagyjairól
(1854.01.20 Szeged-1944.06.19 Budapest)

Lőw Lipót fia, Lőw Vilmos féltestvére; a Piaristáknál érettségizett, Berlinben avatták rabbivá, 1874-ben mondata el első zsinagógai beszédét "*És est idején világosság támad*" címmel, 1878-ban Lipcsében H. L. Fleischernél doktorált *Die Flora der Juden* c. dolgozatával, mely a zsidó világban is meghozta számára az osztatlan elismerést és egyben iskolát teremtett a bibliai reáliák kutatása területén¹.

Beszélt több mint 10 nyelven: németül, franciául, héberül, arámul, szírül, törökül, arabul, perzsául, görögül, latinul, románul és egyéb szláv nyelveken. Hívták bécsi főrabbinak, de maradt inkább Szegeden, soha nem volt katedrája, mégis szegedi íróasztala mellől irányította a zsidó tudományos életet. A fehérterror idején hazaárulás vádjával letartóztatták, 1920. ápr. 23. és 1921. jan. 21. között háziőrizetben volt, ezt használta fel nagy művének a **Die Flora der Juden**-nek² a megírására. A holland királyi ház és a nemzetközi közvélemény tiltakozására szabadult ki. 1927-től a neológ zsidóság felsőházi képviselője a magyar parlamentben. Tudományos dolgozatainak száma 550 fölött van. Annak ellenére, hogy Szeged megbecsült személyisége, 1944-ben vele is elindult a vonat Auswitz felé, ahonnan sikerült ugyan leszedni Budapesten és a Wesselényi kórházba szállítani, de ott Júl. 19-én visszaadta lelkét a teremtőjének. "*A város, melynek határait szellemének erejével a világhatárig tágította, férhetetlen szűkös helyet jelölt ki a számára is.*"³

A magyar széppróza, a retorika, a folklór, a zsidó hagyományok fáradhatatlan kutatója. Jóllehet nevét a zsidó emancipációs mozgalmakkal szokták összekapcsolni, de mégis ízig-vérig

¹ A szerző kutatásához ajánlott irodalom: ÚJVÁRI PÉTER: *Zsidó Lexikon*. Bp. 1929. 543. o.; Péter László: *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Akadémia, Budapest, 1994. 1241.o. FRENKEL EUGEN: *Bibliographie der Schriften Immanuel Löws* = Festschrift Immanuel Löw 80. Geburtstag Breslau 1934. *Die Flora der Juden* Bécs - Lipcse 1924; *Énekek éneke* fordítása Jeruzsálem 1937; *Március Tizenötödike, Két prédikáció* Szeged Traub B. és társa 1898; *Száz beszéd 1900-1922* Szeged, Schwarz Jenő 1923; *Hetven beszéd* Szeged Schwarz Jenő 1928; EISLER LÁSZLÓ: *Emlékbeszéd Löw Immanuel felett* (ORI díjas tanulmány Bp 1947; *Beszédei* Szeged, 1900; SCHEIBER, S. (ed.): *Semitic Studies in Memoriam of Immanuel Löw* Bp 1947; LÖW IMMANUEL: *Ezredév* Szeged, 1846; *Lőw Immanuel: A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig* Szeged, 1885;

² Ez az írása a Biblia növényeiről íródott enciklopédikus mű melyben összegyűjti mindazokat a reális és szimbolikus képzeteket, mely a Bibliában és a hagyományos zsidó irodalomban a növényekkel kapcsolatban előfordultak.

³ EISLER LÁSZLÓ: *Emlékbeszéd Löw Immanuel felett* Bp. 19477.o.

zsidó, lánglelkű pap, elvhű rabbi és Ábrahám hitének tántoríthatatlan képviselője volt, sőt Mózes törvényének bátyjának számított Szegeden és a nagyvilágban.

Ezeket a jelzőket azért is szükségesnek tartom leírni, mert nem valaki ellenében volt zsidó, hanem mindenki javára. *A szegedi zsidók* c. művében különösebb vonakodás nélkül írta le azt a történeti tényt is, hogy 1861. január 5-én **Kreminger Antal** szeged palánki apát plébános felszólalására engedélyezte Szeged városa először, hogy a kormányzó testületbe zsidók kerüljenek.⁴ Szívélyes kapcsolatot tartott fenn a többek között a katolikus néprajzkutató pappal, a méltatlanul elfeledett **Kálmány Lajossal**, mint arról egy érdekes dolgozatban Péter László is tudósít.⁵

Érdemes röviden megvizsgálni, hogy ez a kitűnő ember hogyan vélekedett a magyar irodalom és történelem nagyjairól. Aki beleolvass beszédeibe, tiszta és hallatlanul gazdag, magyar nyelvvel találkozunk. Bár nyelve néha régies kifejezésekkel tűzdelt, sohasem nélkülözi az érzelmi töltést. *"És első izromban szól a változás, a fordulat igéje: "Körtáncra változtattad gyászolásomat". (Zs. 30,12)⁶ Mondatai retorikusan tagoltak, zeneileg kiegyensúlyozottak: "Tíz koszorú illeti az első hónapnak első napját, a felszabadulás havának első napját, őseink hagyománya szerint. Tíz jelentése van Izrael történetében a tavaszi hó első napjának és tízszeres jelentősége van hazánk történetében s a hazai Izrael történetében a mai emléknapnak, tavaszelő közbülső napjának."*⁷

Milyennek látja szerzőnk **Deák Ferencet** 1876-ban Szegeden február 6-án mondott beszédében. A beszéd bevezetésében Dánielről van szó, aki Babel királyával szembeszállt. *"Isten lelke ihletsége voltak Deák Ferencben, a Gondviselés küldötte őt nekünk és megtartotta míg az egész nemzet elösméré."*⁸ Továbbiakban Deákot a tudomány emberének nevezi, becsüli, hogy mint Dániel a zsidó népnek, úgy Deák a magyar nemzetnek álmát fejtette meg. De azt is tudta,

⁴ LÖW IMMANUEL ÉS KULINYI ZSIGMOND: *A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig Szeged, 1885. XII. oldal.*

⁵ PÉTER LÁSZLÓ: *Löw Immanuel és Kálmány Lajos barátsága* in.: *Semitic Studies* (ed.) Scheiber Sándor Bp. 1947. 349-356. old.

⁶ *Március tizenötödike. Két prédikáció Szeged, 1898. 8.o.*

⁷ uo. 19.o.

⁸ Löw Immanuel beszédei 1874-1899 Szeged, 1900. 81. old.

mikor kell félrevonulnia,⁹ becsüli, hogy Deák csomókat oldott meg. *"Bonyolult a haza ügye. Az érdekek határfolyóin innen és túl százfelé húznak a csomók mind bonyolultabbá, mind szorosabbá, mind oldhatatlabbá válik."* (83.old.) *"Deák kimondta hogy a szabadság többekkel megosztva becséből nem veszít, sőt erejében nyer és biztosságában növekedik."* (86.old.)

Csongrádon március 2.-án mondta, Deák a szabadság jogokért küzdött, és részesíteni akarta ebben a zsidóságot is, akkor, amikor Bécs még *"vallási türelmet nem ismert"*(91.o.) Őt tartja a Széchenyi politikai végrendeletének végrehajtójának (104.o.).

Érdemes végigfutni Löw Immanuel **Kossuth Lajos** értékelésén is. Csorbítatlan magyar érzelmű hazafiként nyilatkozott meg róla Orosházán 1894 ápr 5-én: *"A ti atyáitok fiai pedig, Izraelnek egész háza, sirassák a tüzet, amelyet gyújtott az Úr, azt a nagy sebet, melyet hazafias érzésünkön, büszkeségünkön ejtett, midőn elvette e nemzettől a nemzet nagy fiát, Kossuth Lajost."*

¹⁰ Találón jellemzi, amikor *"fogoly eszű, tehetetleges, heves véralkatú"* gyermeknek írja le. Úgy látja, hogy a magyar zsidóság Noé bárkája 1848-ban kötött ki Ararát hegyén. De hasonlította Kossuth-ot az egyiptomi Józsefhez is, aki megtörte Egyiptom szigorú kasztrendszerét és úrrá lett felette. (111. o.). Alakját hasonlítja Jóbhoz, de úgy tekint rá, mint aki *"Új világot teremtett"* (Ólám hadas). Szabadkai beszédében 1894 április 8-án idézi Rudnyászkai Gyula¹¹ versét *"A magyar nyelv, melynek szép zenéje / A csurrantott méznél édesebb, / Mely viharként zúg a rémes éjbe, / S lágy, szelíd, csengő, ha eped."* Kisteleki beszédében 1894 április 9-én második honalapítónak nevezi Kossuth-ot.

Erzsébet királynét 1889 Szeptember 18-án a szegedi hitközségben mondott beszédében Sárához és Eszterhez hasonlítja. Dicsérőleg felemlegeti, hogy *"ott térdelt a királyné Deák ravatalánál és Andrássy koporsójánál, hogy imádkozzon a nemzet legjobbjaiért"*. (318.o.) Löw még a börtönben is beszédet mondott a királynéről 1898 Szeptember 19-én.

Arany Jánosról mondottakat 1882 November 5-én Szegeden elhangzott beszédében olvashatjuk, melyet Arany idézettel kezd: *"Őszbe csavarodott a természet feje..."* s a beszédben mint emlékek vissza-vissza térnek az Arany vers idézetek, többek között *"Kis kacsóid összetéve"*

⁹ Deák 1849-ben Windischgratzel folytatott sikertelen tárgyalás után birtokára visszavonult és csak 1854-ben költözött vissza Budapestre.

¹⁰ uo. 107. o.

¹¹ Rudnyászkai Gyula (Özdöge 1858-Bp 1913 költő újságíró, USAba vándorolt, szemidegsorvasása miatt megvakult hatott rá Heine, Reviczky, Vajda ő pedig Ady-ra Babits-ra és Kosztolányira hatott.

szépen/ Imádkozzál, édes gyermekem...". Méltatja Arany hitét, hazaszeretetését, azt állítván róla, hogy teljes emberi életet élt. "A magyaros ízü írás legihletesebb művésze"¹², dicséri, hogy milyen mesterien szövi tovább a hitregében a néplélek vonásait. A magyar költészet főpapjának (Vechionak) tartja Aranyt.

Petőfi Sándorral kapcsolatban megkérdezi: "Vajjon mer-e a támadó faj, fajtámadó háborút indítani Petőfi ellen?"¹³ Számára Petőfi is az időfeletti lét részese, ki költészetét, mint felkent pap végezte.

Jókait bölcs Salamonhoz hasonlítja¹⁴ és látói léleknek, valamint a legandalítóbb elbeszélőnek nevezi, aki "hosszú pályáján változatlan jogérzékkel szállott síkra jogainkért"¹⁵

Mikszáth Kálmánról megemlíti, hogy a nemzet szomorú leverésének évében született, mégis egy váratlan fordulattal azt írta Horváth Mihály történész, akire ebben a dolgozatban még visszatérünk, Jókai és Deák Ferenc országának volt az írója¹⁶. Hallatlanul szellemesen egyetlen mondatban sűríti össze véleményét Mikszáthról. "Magyar volt, pedig szellemesen társalgott, mint a francia; fölényes flegmával írt, mint az angol; telve volt adatbőséggel, mint a német; gondtalan, mint egy indus; népe lelkével azonos, mint a nagy orosz írók; meseszöví, mint a kelet Seherezádéja."¹⁷

Érdekes megvizsgálunk, hogy miként vélekedik **Eötvös Károlyról**¹⁸. Jellemzését így kezdi: "Magvas volt beszédje, de behízélgő, megnyerő, lebilincselő volt előadása. Játszi, térfás, derűs volt adomás ajakának mosolyt derítő, könnyűd pergése..."

Széchenyi István grófit leginkább ellentétekkel jellemzi. "Forradalmár volt Széchenyi az előjogokkal szemben. A rendi országból, polgári országot akart teremteni. Főúri hagyományaival

¹² Száz beszéd Szeged 1923 111.o.

¹³ uo. 115.o.

¹⁴ uo. 119.o.

¹⁵ uop. 121.o.

¹⁶ uo. 124.o.

¹⁷ uo. 125.o.

¹⁸ Eötvös Károly (1842-1916) ref földbirtokos családból származik Deák-párti, A Pesti Napló főszerkesztője a tiszaszlári per védője a vérvád ellenében, egy időben indult szegedi képviselőként is. Később csak az irodalomnak élt.

összeütköztek forradalmár átlátásai. Elnyomó réteg fölé emelkedett főnemes indult az elnyomottak megmentésére."¹⁹ Megemlíti még, hogy páratlan izgató volt, akinek elméjét a "hallgatott reménység" (Péld 13,12) betegítette meg.

Tisza Lajost "nagy szabású jellem, maga tanácsán járó, bölcs férfiú"²⁰ volt, de még ennél is érdekesebb, ahogyan véleményt formál **Görgey Artúr**-ról. Ne feledjük Löw édesapja Löw Lipót a szabadságharc lelkes híve volt, az előző személyek értékeléséből világos, hogy maga is lelkes hazafinak értelmezi önmagát, mégis amikor Görgey-t értékeli, túllép az akkori nemzeti közmegegyezésen. Nem tekinti a szabadságharc fővezérét árulónak. A Kossuth nimbusz nem homályosítja el ítéletét. "Része volt a nemzet dicsőségében" – írja róla, majd így folytatja: "szárnyaló lendülettel került hadai élére. Rövid, de káprázatos, vakító volt vezéri pályája....de egészen az övé lett a nemzeti gyász éjszakai árnya: az árulás szörnyű vádjának irtóztatós terhe, irtóztatós átka. Feketéllő hátérré kellett lenni az ő legendájának, hogy egy másik legenda a megdicsőülés sugaras fényében ragyogjon."²¹ Löw tudja pontosan, hogy a szabadságharc mítoszában következtében csak akkor ragyoghat Kossuth hősiessége, ha Görgey árulását teszük mellé. A nemzeti szabadság romantikájának árulóra van szüksége, hogy feldolgozza a Világos-i fegyverletétel tragédiáját. Ekkoriban nem kevés bátorság kellett eme mondat kimondásához és leírásához: "történeti nagyság volt Görgey Artúr", hiszen 1923-at írtunk, amikor ezek a sorok megjelentek. Emellett még a császári politikának is jut dicséret szó a prédikációban.

Hasonlóan pallérozott véleményt mondott **Horváth Mihály**ról, a kinevezett, de föl nem szentelt Csanádi püspökről²². Megemlékezik arról, hogy 1847-ben ő volt, aki a leghatásosabb beszédet mondta József nádor temetésén Bécsben, ugyanakkor, amikor Pápán és Pesten Löw Lipót a szerző édesapja mondott ugyanilyen tárgyú beszédet. Fölteszi a kérdést, vajon az

¹⁹ uo. 49.0.

²⁰ *Száz beszéd* 1900-1922 Szeged 1923. 77.old.

²¹ uo. 82.o.

²² Horváth Mihály 1809-1878, első magyarnyelvű nemzeti történelem szerzője. Szegedi piarista diák, pappászentelése után 1832-től több helyütt káplán. Keglevich majd Erdődi grófi családoknál nevelő. 1841-től MTA rendes tagja. 1844-től a bécsi Theresiánium tanára, 1847-től hatvani plébános, 1848-ban kapta a kinevezését csanádi püspöknek. 1849-ben a forradalmi kormány kultuszminisztere, Világos után emigrált, *in effige* kötél általi halálra ítélték. Belgiumban, Franciaországban és Itáliában élt, 1866-ban amnesztiát kapott, a kiegyezés után hazatért. 1869-től a Deák párti képviselő, liberális gondolkodású történész.

örökbecsű beszédekből mi maradt 1922-re, 63 év múlva. Érdemének tartja, hogy nem ábrándozott "Regnum Marianumról" amikor a nemzet történetét írta meg. Legfőbb értékének ezt a bölcsességet tartotta: "...hite szerint a szabadságot nem a zsarnok öli meg, hanem a szabadsággal élni nem tudás, a szabadság tévedései, a korlátlanág keresése."

Madách Imréről megállapítja, hogy: "A szentírás költésén fejlék és érlelődék Madách látói lelke"²³ Bileámhoz, a látó emberhez hasonlítja a drámaíró. Megemlíti hogy egyik híve Madách házi zsidója volt "a fiatal úr fönntartotta magának a zsidó fiú komaságát"²⁴ Löw kijelenti "A mi néplelkünk gondolata volt Ádám látomása"²⁵ Madách drámájának keretében és előjátékában Jób könyvének nyitó és záró jelenetét véli felfedezni. "Megjelenik a színen a dölyfös kényúr, majd a szabadság vértanúja, s kéj megcsömörlöttje, a forradalom vakmerője; megjelenik a tudás kételkedője, az anyagiasság kufárja, a társító eszmék ábrándosa és végül az örök jég nyomorultja. Vetül előttünk Egyiptom és Athéné, Róma és Byzanc, a germán, a gall és a brit világ, a névtelen munkásnak és az egyénisége-vesztett emberpéldánynak képe." Tanulságos végigolvasni, ahogyan Löw felismeri a tragédia egyes szereplőiben a zsidó irodalom bibliai és Biblián kívüli szereplőit, avagy az aristophanészi színezetű vígjátékban a Bach korszak megfestését fedezi fel a negyedik színben.

Talán érdemes volna beszélni hogyan elemzi Kant-ot, Stendhal-t, Kölcsey Ferenc kapcsán a Himnusz²⁶, vagy hogyan értékei Beóthy Zsoltot, de talán érdemes befejezésként három különös személy Löw-féle értékelésével foglalkozni, ez a három személy: I. Ferenc József és Horthy Miklós és Apponyi Albert.

Az 1926-ban kelt beszédében **I. Ferenc József** méltatását így kezdte: "I. Ferenc József alatt nyílt meg Mohács óta először a kiegyenlítés nyomán a föltámasztás haladás ösvénye, az izmosodás kora."²⁷ A király méltatására jó oka van és ezt le is írta: "De Szeged szívében a hála érzetének elapadnia nem szabad. Lovas szobor helyett a tudás terjesztésének most épülő városrész,

²³ Hetven beszéd, Szeged 1928. 302.o.

²⁴ uo. 303.o. a jegyzet tanúsága szerint Schönwald Márkról van szó, aki 1850 XI.14-én született és 1890 XII. 23-n esküdött

²⁵ uo. 303.o.

²⁶ Kétszáz beszéd 1919-1939 I.k. Szeged, 1938-ban írt beszéd 397-399.o.

²⁷ uo. 436.o.

az árvízkimélte vidéken ez az elkésett megújódása fogja hirdetni Szeged háláját Ferenc József király iránt, aki e várost megújította, egyetemét az Erdélyből száműzöttet, fél évszázada megalapította." Benne a jogegyenlőség elvének meghirdetőjét tiszteli, aki igen hosszú uralkodása alatt, a nagy változások ellenére is egybetartotta a birodalmat.

Rögtön utána olvashatjuk prédikációsinak kötetében az 1930-ban elmondott beszédet **Horthy Miklós**-ról. Úgy tekint Horthy-ra, akit a történelem erői és a katonai erényei a "predestináció erejével emelték a kormányzói székbe"²⁸. Értékeli, hogy Horthy 10 éves uralkodása alatt "lassan elültek a vészidőszak utórezgései". Löw-nek személyes oka is van köszönni mindezt, hiszen börtönéből, háziőrizetéből Horthy szabadította meg. Ez az élmény cseng vissza szavaiban, amikor ezt írta: "Szegedről keresi a jubiláló államfőt egy aggastyán egyéni hálája, akiről engesztelő nap emlékezetes előestéjén elriasztotta meghurcoló, ébresztett rágalom fojtogató ujjait."²⁹

Apponyi Albert grófot 1933-ban méltatta, akiben igen tisztelte, hogy: "Éles ésszel, lelki hévvel védte vallását. A természettudomány lefoglalása a hitelenség javára a kultúrtörténet legvakmerőbb hamisítása. Így hirdette hitfeleinek országos gyülekezetében."³⁰ Aponyi halálának jelenetét a búcsúzó Mózes bibliai jelentéhez hasonlítja. "kortársait túlélte. Az egyivású küzdőtársak kidőltek mellőle." Megemlíti, hogy miként hangzott Párizsból haza Aponyi lelkiismeretének szava "Izsák és orgovány szörnyűségeinek kárhóztatásában"³¹. Példátlan volt erkölcsi bátorsága az eltévelyedett tömegekkel szemben. Azt is megemlíti, hogy Schevenigen-ben a tengeri szállodában a zsidó szállodás Aponyit zsidónak nézte és a zsinagógába invitálta. Végül is így zárja búcsúztató beszédét: "Határunkon túl születél, határunkon távol hunytál el, de határtalanul szeretted hazádat."

Összegzés

Löw Immanuel beszédeinek részletes áttekintése és értékelése még várat magára. Amit most napvilágra hoztunk csak egy nagyon kis szelete gondolatainak, de olyan része, amely nem

²⁸ uo. 438.o.

²⁹ uo. 440.o.

³⁰ uo. 441.o.

³¹ uo. 444.o.

csak a zsidó, hanem minden magyar gondolkodó számára fontos lehet. Beszédei egy kor dokumentumai, hiszen a magyar zsidóság legjobbjai ebben az időben hasonlóan gondolkodtak az ország nagyjairól. Löw Imánuel rögzítette tehát a zsidók hazafias érzéseit és az elhamarkodott kozmopolitizmus vádját, talán egy kicsit visszafogják a bölcs rabbi beszéd idézetei. Másrészt a zsidó gondolkodást is árnyalják ezek az idézetek a magyarokról. Az ősök bölcsességéből tanulni, ugyanis akár zsidónak, akár magyarnak nem haszontalan fáradozás.

Szeged, 1999 október 4.

Benyik György